

DOI 10.4467/2543733XSSB.19.013.11412

ANDRZEJ RYBICKI
Muzeum Historii Fotografii
im. Walerego Rzewuskiego
w Krakowie

ADAM KARAŚ, FOTOREPORTER KRAKOWSKIEJ NIEPODLEGŁOŚCI

Adam Karaś –
Photographer of Krakow's Independence

Summary

Adam Karaś (1896–1986), photographer from Krakow, was owner of a photography studio at Szewska St., which was very popular among the residents of Krakow. He was also a documentalist of Krakow. In October 1918 he documented Krakow regaining its independence. He preserved the events at the Guardhouse on glass plates; the symbolic moment of the power takeover by the Polish administration and the first act of the newly reborn Polish Army. The first photos he published in the press appeared in “Nowości Ilustrowane”, a periodical which was very well-known for its discerning taste in photography.

Negative plates and photographs of Adam Karaś made it to the Walery Rzewuski Museum of the History of Photography. Upon their conservation and preparation, they were published in a number of periodicals, shown at scientific conferences and in various exhibitions. The photographs of Adam Karaś of 1918 are exceptionally suited for such activities.

Some of the photographs of Adam Karaś have become iconic; they illustrate anniversary editions, scientific studies of the events of 1918. The author of the presentation will also present the first media publications of Adam Karaś's photos of the events of 31 October in Krakow. A critical analysis of these images will allow for a different perspective on the iconic images of 31 October 1918 and the following days in Krakow.

Keywords: photo reportage, photomontage, Adam Karaś, „Nowości Ilustrowane”, frame, photographic studio, guardroom, independence

Słowa kluczowe: fotoreportaż, fotomontaż, Adam Karaś, „Nowości Ilustrowane”, kadr, atelier fotograficzne, odwach, niepodległość

Wydarzenia w Krakowie w latach 1914–1918, które doprowadziły do wybuchu niepodległości 31 października 1918 roku, zostały bogato udokumentowane słowem i obrazem¹. W 1918 roku w mieście dla lokalnej prasy pracowało kilku fotoreporterów. Jednym z nich był Adam Karaś. Jego rodzice, pochodzący z podkrakowskiej wsi Gaj, po przeniesieniu się do Krakowa zamieszkali przy ulicy Czarnowiejskiej 5. Tam też przyszli na świat ich dwaj synowie, Adam i Wiktor. Urodzony 19 XI 1896 roku Adam po ukończeniu czwartej klasy szkoły powszechnej rozpoczął praktykę w zakładzie fotograficznym „De Paris” Antoniego Czajki², zaś od 1912 terminował w atelier Józefa Kuczyńskiego³. Świadectwo czeladnicze uzyskał 12 II 1918, a kartę rzemieślniczą 14 III 1919. Wydany przez Izbę Rzemieślniczą w Krakowie dyplom mistrzowski, który Adam Karaś otrzymał w maju 1933, został potwierdzony przez okupacyjne władze Krakowa 22 II 1943, a po II wojnie światowej, 20 II 1949 dyplom zatwierdziły nowe, komunistyczne władze miasta⁴. Pierwszą pracownię fotograficzną założył wspólnie z bratem Wiktorem w domu rodzinnym przy ulicy Czarnowiejskiej 5 w 1925 roku⁵. Działała ona do roku 1932, kiedy to bracia przenieśli zakład na ulicę Szewską 12, do kamienicy Józefa Płonki – znanego krakowskiego zegarmistrza. Tam atelier „Adam Karaś” istniało do śmierci artysty 21 X 1986. Oprócz fotografii pasją Adama Karasia był film. Wraz z bratem Wiktorem uczestniczył w powstaniu kilku produkcji filmowych⁶. W okresie współpracy obu braci fotografie ich autorstwa nosiły różne sygnatury: „Agencja Fotograficzna/ Bracia Karaś – Kraków” lub „Pracownia Filmowa/ Bracia Karaś/ Kraków”⁷.

Po śmierci artysty wdowa, Henryka Karaś, zabiegała o utworzenie w pracowni męża muzeum. Muzeum Historii Fotografii wyraziło gotowość prowadzenia oddziału „Pracownia Braci Karaś”. Podejmowane przez rodzinę fotografa i muzeum starania o powołanie oddziału wsparło krakowskie środowisko artystów fotografików i historyków. W poparcie tego projektu zaangażowali się m.in.: Michał Rożek, Adam Bujak, Zbigniew Wyszyński,

¹ *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga pamiątkowa 1918–1928*, wyd. i nakład Ilustrowanego Kuryera Codziennego, Kraków–Warszawa 1933, s. 117; A. Bogunia-Paczyński, *Gdy Kraków kruszył pęta...*, „Kraków” 1988, nr 3, s. 6–9; *1918 Odzyskanie Niepodległości*, red. D. Fedor, „Karta”, 2008, s. 129–130; J.T. Nowak, *Wieża wolności 1918. W 90. rocznicę wyzwolenia Krakowa*, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków 2008.

² De Paris Atelier fotograficzne prowadzone przez Antoniego Czajkę (1881–?) mieściło się przy ul. Basztowej 17. Działo do 1919 r., data rozpoczęcia działalności nie jest znana. Zob. K. Kudłacz, M. Miskowicz, *Katalog winiętych krakowskich zakładów fotograficznych*, Muzeum Historii Fotografii, Kraków 2008 s. 326; M. Skrejko, *Lista fotografów zrzeszonych w Cechu Fotografów Krakowskich*, komputeropis w zbiorach Biblioteki Muzeum Historii Fotografii im. Walerego Rzewuskiego.

³ Atelier Józefa Kuczyńskiego (1877–1952) działało w latach 1907–1939, najpierw w spółce z J. Gültlerem, a od 1912 roku samodzielnie w Pałacu Spiskim przy Rynku Głównym 34. Zob. K. Kudłacz, M. Miskowicz, *Katalog winiętych...*, s. 326; M. Skrejko, *Lista fotografów...*

⁴ M. Skrejko, *Lista fotografów...*

⁵ Na fotografii wykonanej na podwórku kamienicy przy Czarnowiejskiej 5 przed atelier widoczny jest Wiktor Karaś stojący za kamerą filmową. Zob. Z. Wyszyński, *Filmowy Kraków 1896–1971*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1975, s. 129.

⁶ Z. Wyszyński, *Filmowy Kraków...*, s. 127–128, 315; M. Hendrykowska, *Historia polskiego filmu dokumentalnego (1896–1944)*, Wydawnictwo Naukowe, Poznań, 2015, s. 490, 495, 498. Autorka wymienia trzy produkcje Studia Braci Karaś: *Kalwaria Zebrzydowska, Rzeźnia w Tarnowie i Uroczystości w Makowie Podhalańskim*, R. Włodek, *100 lat Marzenia. Historia kina w Tarnowie*, Tarnowskie Centrum Kultury, Tarnów 2013, s. 84.

⁷ M. Skrejko, *Lista fotografów...*

Stanisław M. Jankowski, Konrad K. Pollesch, Andrzej Urbańczyk i Tadeusz Petryna⁸. Ten ostatni zaliczył Adama Karasia do grona nadrealistów, działających w europejskiej fotografii w okresie międzywojennym. Zwrócił jednocześnie uwagę, że wobec popularnego wówczas w Polsce nurtu fotografii ojczystej⁹ twórczość Adama Karasia była unikatowa w skali kraju¹⁰.

Jednak działania te zakończyły się niepowodzeniem w związku z odzyskaniem kamienicy przy ul. Szewskiej 12 przez dawnych właścicieli. Atelier musiało opuścić pomieszczenia pracowni. Zbiory po Adamie Karasiu, decyzją wdowy, zostały przekazane do Muzeum Historii Fotografii¹¹. Od czerwca do listopada 1990 roku fotografie, negatywy i wyposażenie pracowni przewieziono do muzeum. Część zbiorów przejął ówczesny dyrektor muzeum, a jednocześnie prezes Krakowskiego Towarzystwa Fotograficznego, Władysław Klimczak i prawdopodobnie są one nadal w gestii Towarzystwa¹². Od 1994 roku, z przerwami, w muzeum trwa inwentaryzacja kolekcji Adama Karasia, jednak ze względu na skalę przedsięwzięcia, czas jej zakończenia jest trudny do oszacowania¹³.

Twórczość Adama Karasia można przyporządkować do kilku nurtów fotografii: przede wszystkim prowadził działalność usługowo-rzemieślniczą, wykonywał portrety, fotografie legitymacyjne, ślubne, pamiątkowe; znany był też jako twórca tableau szkolnych, zakładowych czy okolicznościowych. Realizował się również jako autor fotografii kreatywnej; przede wszystkim tworzył fotomontaże, które sam nazywał fotoraturami¹⁴. Ich bohaterami byli krakowianie, fotografowani w różnych ujęciach, obraz wzbogacał czasem zaskakującymi rekwizytami¹⁵ oraz nie mniej oryginalnymi sentencjami, jak na przykład

⁸ Opinie w zbiorach Adama Karasia, Archiwum Zakładowe Muzeum Historii Fotografii.

⁹ A. Rybicki, *Jan Bulhak mistrz krajobrazu w Krakowie*, „Foto”, nr 1/95.

¹⁰ T. Petryna, *Opinia o zabytkach Pracowni Fotograficznej Braci Karas w Krakowie przy ul. Szewskiej 12*. Maszynopis w zbiorach Archiwum Zakładowego Muzeum Historii Fotografii, Kraków 1988.

¹¹ Potwierdzenie „Aktu darowizny” wydane przez Muzeum w dn. 4 kwietnia 1988, maszynopis w archiwum zakładowym Muzeum Historii Fotografii.

¹² J. Piekarczyk, *Adam Karas. Alchemik fotografii*, „Przykrój”, 1995, nr 20, s. 18–21.

¹³ Przekaz Henryki Karas liczył ponad 35 000 obiektów: negatywów, odbitek pozytywowych i wyposażenia pracowni.

¹⁴ Krakowski dziennikarz Zbigniew Świąch zanotował taką oto wypowiedź Adama Karasia na temat fotomontaży/fotoratur: „Panie ważne jest, jeśli człowiek może pozostać wierny sobie. Chciałem i chcę być niezależny od moich klientów. Zabawiam ich, gram najdziwniejsze melodie, wzbudzam nastroje pożądane do takiego, a nie innego ujęcia i mówię dalej – Izba Skarbową zawsze sądziła i nadal pewnie myśli, że robię kokosy, a ja często dopłacam. A dlaczego? Bo atelier – owszem, lubię to zajęcie bardzo, ale to, panie szarwark. Zrobię, co do mnie należy, i zaraz pędzę do mojego świata fotoratury. Dawnymi laty mało kto rozumiał moje intencje twórcze – kiwali głowami, śmiali się, albo i próbowali obrazić. Ponieważ nie chciałem podlegać okresowym modom, świadomie zatrzymałem się w stylu lat trzydziestych, zanim jeszcze wymyślono to całe „retro”. Niektórzy naiwni myślą, że wszystko, co robię, jest nacechowane powagą. Owszem, niektóre sprawy traktuję bardzo serio. Ale w większości przypadków bawię się tym, co robię, kpię z innych i z siebie samego. To chyba ważne, żeby na starość nie zostać jedynie takim, co prawi kazania i „ma za złe”. Z. Świąch, *Wszystko przemienie zostanie fotografia*, „Kraków” 1986, nr 4, s. 46–47; J. Piekarczyk, *Adam Karas. Alchemik...*, s. 18–21; A. Koziół, *Fotoratury Adama Karasia*, „Dziennik Polski”, 15 grudnia 2015, s. 12 <https://dziennikpolski24.pl/fotoratury-pana-karasia/ar/9193292> [dostęp od 29 X 2018].

¹⁵ Do tych nieoczekiwanych rekwizytów widocznych na zdjęciach można zaliczyć m.in. drewnianą kulę, hulajnogę, a nawet motocykl. Innym detalem tworzącym kadr były iluminacje światłocieniowe o geometrycznych kształtach, wytwarzane reflektorem blendowanym odpowiednim szablonem. Specyficzną atmosferę w pracowni Adama Karasia tworzyła również muzyka, którą z gramofonu puszczał fotograf, oraz jego opowieści, którymi zabawiał klientów. A. Koziół, *Fotoratury...*

„Kraków śpi, ja szukam Cię” lub „Czy odnajdę Cię”. Wykonywał także fotomontaże, które obecnie określibyśmy jako społecznie, a nawet politycznie zaangażowane. Warto przywołać kilka o antywojennym wyrazie: „Cisza przed burzą” z 1939 roku, „Rozbicie atomu” z 1947 roku. Ten polityczno-pacyfistyczny nurt w twórczości fotografa zbliżał go do działań Johna Heartfielda¹⁶ czy Jana A. Neumana¹⁷. Czasem bohaterem fotomontażu stawał się sam Adam Karaś; w kadrze widzimy, jak artysta unosi się z aparatem fotograficznym nad Krakowem, a czasem obciążony sprzętem wspina się na górskie szczyty. Na innej fotoraturze Adam Karaś fotografuje nadrzeczne urwisko, stojąc na tafli lodu na rzece. Prace te wzbogacał wmontowanymi w kadr komentarzami, z dzisiejszej perspektywy można powiedzieć – o naiwnym charakterze. Te fotomontaże i towarzyszące im teksty, zawierające banalne prawdy, zainspirowały krakowskiego publicystę Andrzeja Koziola do postawienia dość intrygującego pytania: czy Adamowi Karasiowi było bliżej do Marca Chagalla czy Nikiifora¹⁸. Można jeszcze przywołać analogie między fotoraturami Adama Karasia a twórczością Man Raya i jego *rayogramami*¹⁹.

Fotoreporter Adam Karaś

Przez cały okres aktywności zawodowej Adam Karaś dokumentował życie Krakowa: pierwsze przeloty samolotów nad miastem, manifestacje, obchody ważnych rocznic; pogrzeby znamienitych Polaków, jak sprowadzenie do Krakowa zwłok Juliusza Słowackiego²⁰ czy ostatnią drogę Marszałka na Wawel²¹. Można postawić tezę, że chyba nie było doniosłego wydarzenia w Krakowie, które umknęłoby reportażyście Adamowi Karasiowi²².

We wstępnym okresie działalności Adam Karaś współpracował z tygodnikiem „Nowości Ilustrowane”, czasopismem wydawanym w Krakowie w latach 1904–1925, a założonym przez Stanisława Lipińskiego²³. Wprawdzie wdowa po artyście w wspomnieniach pisze, że Adam Karaś współpracował również z „Ilustrowanym Kurierem Codziennym”²⁴, ale wydaje się to mało prawdopodobne. W tym czasie IKC, wbrew nazwie, prawie nie publikował fotografii. Inaczej przedstawiała się sytuacja, jeśli chodzi o „Nowości Ilustro-

¹⁶ N. Rosenblum, *Historia fotografii światowej*, Baturu Grafis Projekt, Bielsko Biała 2005, s. 397

¹⁷ A. Sabota, *Jan Neuman. Zbiory fotografii lwowskiej w Muzeum Narodowym we Wrocławiu*, [w:] *Dawna fotografia lwowska 1839–1939*, red. Aleksander Żakowicz, Centrum Europy, Lwów 2004, s. 206–209; *Neuman Jan Alojzy (1902–1941)*, foto – info.pl, <https://web.archive.org/web/20180114025750/http://foto-info.pl/fotografia-w-polsce-czytelnia-172/405-neuman-jan-alojzy-1902-1941.html> [dostęp od 2018 XII 21].

¹⁸ A. Koziół, *Fotoratury...*, s. 13.

¹⁹ E. de L'Ecottais, *Man Ray Creator of Surrealist photography*, [w:] *Man Ray 1890–1976*, red. Manfred Heiting, Köln, London, New York, Paris, Tokyo, 2000, s. 31–36; na analogie w pracach Adama Karasia i Man Raya zwraca również uwagę Tadeusz Petryna, zob. T. Petryna, *Opinia o zabytkach Pracowni...*

²⁰ J. Piekarczyk Jerzy, *Powrót Króla-Ducha*, „Przekrój” nr 21/1989, s. 16–17. W zbiorach MHF znajduje się negatyw szklany z wystawienia trumny Juliusza Słowackiego w Barbakanie 28 czerwca 1927 r.; nr inwentarzowy MHF 22432/II/1–2.

²¹ A. Rybicki, *Józef Piłsudski na fotografiach ze zbioru MHF. Katalog zbiorów*, Kraków 2005, s. 104, 105.

²² J. Piekarczyk, *Adam Karaś. Alchemik...*

²³ J. Łojek, J. Myśliński, W. Władka, *Dzieje prasy polskiej*, Interpress, 1988, s. 68; *Nowości Ilustrowane*, [w:] *Encyklopedia Krakowa*, Warszawa–Kraków 2000, s. 675.

²⁴ H. Karaś, *Przyczynki do życiorysu Adama Karasia*, maszynopis w zbiorach Biblioteki Muzeum Historii Fotografii, Kraków 1988, s. 1.

wane”, ponieważ ten bogato ilustrowany tygodnik znaczącą rolę przywiązywał zarówno do tekstu, jak i do ilustracji. Zdjęcia z frontów czy wydarzeń politycznych, a nawet fotografie o lżejszej tematyce z różnych części świata, pozyskiwał z agencji rządowych państw zaborczych²⁵. Jednak nie były one jedynym źródłem materiałów fotograficznych. Lokalny serwis fotograficzny przygotowywali miejscowi fotoreporterzy. Zdjęcia ze Lwowa i okolic dostarczał m.in. Marek Müntz²⁶, a z Krakowa Edward Pierzchalski²⁷, serwis z walk Legionów Polskich zapewniał w dużej części Adam Dulęba²⁸. Od 1916 roku z tygodnikiem współpracował młody krakowski fotograf Adam Karaś.

Jedną z najwcześniejszych fotografii autorstwa Adama Karasia, jaka pojawiła się w „Nowościach”, było zdjęcie Józefa Piłsudskiego zmierzającego na Wawel. Fotografia wykonana 8 XI na Wawelu, została opublikowana na s. 7 nr. 47 „Nowości” z datą 18 listopada, i podpisana: „Józef Piłsudski w drodze na Wawel, na mszę św. z okazji opublikowania Aktu 5 listopada”, ale bez podania proweniencji. Fakt odnalezienia tej odbitki w zbiorze Adama Karasia jednoznacznie wskazuje na autora tego ujęcia. W kadrze widzimy Józefa Piłsudskiego w towarzystwie Kazimierza Sosnkowskiego i grupy oficerów Legionów Polskich, udającego się do wawelskiej katedry; grupa, uchwycona tuż po przekroczeniu Bramy Wazów, idzie wzdłuż szpaleru widzów: austriackiego żandarma, kobiet w strojach krakowskich, mężczyzny w stroju polskim, no i mieszczan. Zdjęcie jest znane i było już publikowane²⁹. W Muzeum Historii Fotografii znajduje się późniejsza odbitka, żelatynowo-srebrna³⁰, o wymiarach 30,0 x 40,0 cm, niesygnowana. Zdjęcie – oprócz innych również niesygnowanych fotografii, ilustruje zamieszczony w tygodniku reportaż z uroczystości ogłoszenia Aktu 5 listopada pt. „Uroczyste obrady Rady m. Krakowa, manifestacja pod Pałacem Wielopolskich”.

Adam Karaś był dokumentalistą nie tylko istotnych politycznych wydarzeń w mieście. Na jego kadry trafiało również codzienne, ciężkie życie w wojennym Krakowie. Warunki aproprowizacji w mieście pogarszały się z miesiąca na miesiąc. Cykliczne zmniejszanie przy-

---

²⁵ Od 1917 r. na łamach „Nowości Ilustrowanych” często publikowano zdjęcia niemieckiej agencji *Obersten Heeresleitung Bild- und Filmamt* (Bufa), utworzonej 1 września 1917. Zdjęcia były sygnowane skrótowo *Bufa*. M. Krzanicki, *Nie tylko propaganda. Fotografia wojenna w Austro-Węgrzech, Rosji i Niemczech w okresie I wojny światowej*, [w:] A. Rybicki, *Legionowe Kadry*, Muzeum Historii Fotografii, Kraków 2014, s. 99–135.

²⁶ Marek Müntz (Markus Mordche) (1872–1936 lub 1937), w latach 1902–1936 prowadził zakłady fotograficzne we Lwowie i Jaworowie (woj. stanisławowskie), zob. A. Żakowicz i współpracownicy, *Fotografia galicyjska do 1918, fotografowie Galicji, Tatr oraz Księstwa Cieszyńskiego*, Częstochowa, Katowice, Lwów, 2008, s. 94; A. Sobota, *Lwowskie środowisko fotograficzne...*, s. 211–275.

²⁷ Edward Pierzchalski (?–1919), właściciel zakładów fotograficznych w Krakowie kolejno przy ulicach: Sławkowskiej 27 (w latach 1898–1904), Karmelickiej 21 (1905–1912); po śmierci fotografa atelier prowadziła jego żona, Konstancja Pierzchalska. Zob. A. Żakowicz i współpracownicy, *Fotografia galicyjska...*, s. 102.

²⁸ Adam Dulęba (1896?–1944), legionista II Brygady Legionów Polskich. Służył w Biurze Prasowym Komendy Legionów w stopniu chorążego jako fotoreporter. Dostarczał serwis fotograficzny do wydawnictw legionowych i prasy codziennej, m.in. „Nowości Ilustrowanych”, „Świata”. Zob. J. Piekarczyk, *Dokument polskiego losu*, [w:] M. Klimecki, W. Klimczak, *Legiony Polskie 1914–1918*, Warszawa 1990, s. 247–250; M. Krzanicki, *Nie tylko propaganda. Fotografia wojenna w Austro-Węgrzech, Rosji i Niemczech w okresie I wojny światowej*, [w:] A. Rybicki, *Legionowe Kadry*, s. 131.

²⁹ A. Rybicki, *Józef Piłsudski na fotografiach...*, s. 17; A. Rybicki, *Fotografia wojskowa i wojenna...*, s. 345.

³⁰ S. Harwood, *Technologie fotograficzne z XIX i początku XX wieku – wprowadzenie do zagadnienia*, „Archeion”, 2006, t. CVIII, s. 137–146; H. Kingsley, *Gelatine silver print*, [w:] *Encyclopedia of nineteenth-century photography*, red. J. Hannavy, New York 2008.

działów, kartki na żywność powodowały coraz większe problemy z zaopatrzeniem³¹. Reporter udokumentował kolejkę na placu Św. Ducha w 1918 roku. W MHF znajduje się oryginalna odbitka żelatynowo-srebrowa, tonowana w sepii, sygnowana i datowana, o wymiarach 15,3 x 34,8 cm.

Drugi kadr, o tej samej tematyce, to ujęcie oczekujących przed Mleczarnią Miejską, o czym świadczy widoczny szyld. Prawdopodobnie fotografia została wykonana na Kazimierzu. W zbiorach zachowała się płyta negatywowa o wymiarach 10,0 x 15,0 cm, pokryta emulsją żelatynowo-srebrową, uszkodzona, z odłamanym dużym fragmentem szkła w dolnym lewym rogu. Bliższe datowanie jest utrudnione, ale wstępnie można również przyjąć za datę wykonania zdjęcia rok 1918. Nie udało się odnaleźć publikacji z epoki obu przytoczonych fotografii³², oczywiście niedrukowanie zdjęć przedstawiających trudności z zaopatrzeniem można wytłumaczyć działaniami cenzury wojennej, niedopuszczającej do ilustracji, które mogą przedstawiać szerzący się w mieście głód. Należy zauważyć, że humorystyczne teksty poruszające ten temat były akceptowane³³.

Manifestacja pod odwachem – niepodległość na kliszach Adama Karasia

Najważniejszy reportaż z wczesnego okresu działalności Adama Karasia powstał 31 X 1918 r., w dniu, kiedy w Krakowie wybuchła niepodległość. Ukazał się on 9 XI w nr. 44 „Nowości Ilustrowanych”, na s. 1–3. W relacji z wydarzeń, oprócz zdjęć Karasia, redakcja zamieściła również kilka fotografii autorstwa Edwarda Pierzchalskiego. Jedno z wykonanych wówczas przez Adama Karasia zdjęć trafiło na karty podręczników i opracowań historycznych, a z czasem nabrało charakteru ikonicznego. 31 XII 1918 roku, w południe fotograf zainstalował się na balkonie, na I piętrze kamienicy „Pod Krukami”³⁴; przed sobą miał panoramę krakowskiego Rynku i manifestację pod odwachem. Moment wykonania fotografii można interpretować na dwa sposoby. Wyraźnie zauważalne jest rozluźnienie w tłumie, postacie zwrócone są w różnych kierunkach. Niektórzy uczestnicy manifestacji są sfotografowani, jako postacie nieostre, rozmyte, więc w chwili ujęcia były

³¹ „Kartki na chleb i mąkę wprowadzono już w listopadzie 1915 r., przy czym przydział dzienny na osobę wynosił 20 dkg mąki lub 28 dkg chleba. (...) W październiku 1918 r. wynosił 63 dkg chleba i 25 dkg mąki na tydzień”. Zob. J. Bieniarzówna, J. M. Małecki, *Dzieje Krakowa*, t. 3, *Kraków w latach 1796–1918*, Kraków 1994, s. 391; w humorystyczny sposób trudności z zaopatrzeniem opisuje reporter „Nowości Ilustrowanych”:

„Kronika tygodniowa

Niespodzianką natomiast, niezbyt wprawdzie miłą, był zupełny brak chleba i mąki. Podwoje składów mąki i piekarnie zamknięto na dwa spusty, a głodnym i ciekawym, kiedy się mogą spodziewać, odpowiada się stereotypowo:

»W maju«!...

I ja, i cały mój fraucymer przez dwa tygodnie, jakie nas dzieli od Świąt Wielkanocnych, uganiał się za mąką i chlebem po całym Krakowie, niestety, każdym razem wracało się z kwitkiem i ową majową obietnicą. A cóż nam z mąki w maju, jeżeli nam się chce jeść w kwietniu, a »maciek« mruczy coraz głośniejszą i energiczniejszą, upominając się o swe prawa”.

„Nowości Ilustrowane”, 1918, nr 16, s. 10.

³² Współcześnie fotografia była publikowana w m.in.: *Kraków, fotografia z dawnych lat*, J. Purchla wstęp, M. Skrejko wpraw. i podpisy, Olszanica 2006, s. 40; A. Rybicki, *Fotografia wojskowa i wojenna...*, s. 345.

³³ Zob. przypis nr 31.

³⁴ Obecnie kamienica ma numer 25 i mieści się tam Międzynarodowe Centrum Kultury.

w ruchu. Na odwachu nic się nie dzieje, a przy fladze powiewającej na elewacji nie stoi warta. Upoważnia to do postawienia tezy, że ujęcie wykonano – albo jeszcze przed rozpoczęciem uroczystości, albo już po jej zakończeniu. Za pierwszą interpretacją przemawia obraz dwóch żołnierzy, widocznych na lewo, za odwachem, biegnących albo bardzo szybko maszerujących w stronę manifestantów. Tak jak gdyby, spiesząc się, nie chcieli, aby umknął im jakiś fragment wydarzenia. Na potrzeby niniejszego tekstu przyjęto, że fotografia wykonana została przed uroczystością i stąd od niej rozpoczęto omawianie reportażu z 31 października 1918 roku. W zbiorach muzeum zachowała się późniejsza odbitka żelatynowo-srebrowa, o wymiarach 17,9 x 23,8 cm. Przy lewej krawędzi widzimy odręczny tekst odautorski, przeniesiony z negatywu: „1918 Kraków Pod Ratuszem”.

Dwa kolejne ujęcia, rzadko publikowane, obrazują główne momenty uroczystości; w muzeum zachowały się dwie płyty szklane negatywowe. Pierwsza o wymiarach 17,8 x 23,5 cm, w dobrym stanie konserwatorskim, i druga o wymiarach 10,0 x 15,0 cm – uszkodzona, z licznymi wielokierunkowymi spękaniem na całej powierzchni negatywu. Ujęcia wykonano w krótkich odstępach czasu; dopiero szczegółowa analiza pozwoliła ujawnić, że są to dwa osobne zdjęcia. W centralnej części kadru autor uchwycił żołnierzy, którzy zaciągnęli wartę przy powiewającej na odwachu polskiej fladze, z zawieszonym na niej orłem. Pod arkadami, na prawo stoi w pozycji zasadniczej trzech żołnierzy, z których jeden salutuje. Widzowie, zgromadzony tłum – prawie wszystkie postacie zwrócone są w jednym kierunku, w stronę odwachu i flagi z przytwierdzonym godłem oraz trzymających wartę żołnierzy – patrzą tam, gdzie znajduje się centrum akcji.

Kolejny obraz to kadr uchwycony już z płyty Rynku Głównego, od strony ulicy Grodzkiej, moment zakończenia uroczystości. Tłum wyraźnie rzednie. Część osób jeszcze pozostaje na miejscu, inni odchodzą – pojawiają się nieostre, będące w ruchu postacie. Ówczesne materiały fotograficzne, o niskiej czułości emulsji, nie pozwalały na krótkie czasy naświetlenia, umożliwiające ostre rysowanie poruszających się w kadrze osób. Również pora roku nie sprzyjała fotografowaniu takich sytuacji. Jak się wydaje, wówczas w Krakowie świeciło słońce – widoczne są cienie – jednak ograniczona ilość jesienno-światła miała negatywny wpływ na ekspozycję. Scena została uchwycona na płycie negatywowej szklanej, żelatynowo-srebrowej, o wymiarach 17,8 x 23,5 cm. Fotografia publikowana jest na s. 3 „Nowości Ilustrowanych”.

Adam Karaś zrobił jeszcze jedną fotografię podczas wspomnianej uroczystości; uchwycił moment odegrania pieśni wojskowej *Pobudka*. Jest jednak problem z określeniem czasu rozgrywającej się sceny i w konsekwencji wykonania ujęcia. *Pobudka* to wojskowa pieśń, w wielu źródłach określona jest jako utwór wykonywany w południe, podczas głównych uroczystości na odwachu. Tymczasem „Ilustrowany Kurier Codzienny” (nr 209, s. 2) w krótkiej notatce *Polska pobudka na odwachu* donosił:

Wczoraj o godzinie 9-tej wieczorem po raz pierwszy od lat 72 zabrzmiała na odwachu głównym w Krakowie polska trąbka obozowa.

Z uderzeniem zegara na wieży porucznik Czesław Zajączkowski wygrał polską pobudkę wieczorną. Licznie zgromadzeni przechodnie z głębokim wzruszeniem słuchali tej swojskiej pieśni żołnierskiej³⁵.

³⁵ *Polska pobudka na odwachu*, „Ilustrowany Kurier Codzienny”, 1918, nr 209, s. 2.

Powracając do fotografii, należy wskazać, że zachowała się ona w formie płyty negatywowej ze znacznie zaawansowanym stopniem zaniku obrazu. Płyta o wymiarach 10,0 x 15,0 ma bardzo nieregularne krawędzie. Zaprezentowany kadr jest efektem zaawansowanej rekonstrukcji obrazu³⁶.

Z kamerą w koszarach Franciszka Józefa przy Rajskiej

Kolejny fotoreportaż obrazujący wydarzenia w Krakowie w pierwszych dniach listopada powstał w koszarach przy ulicy Rajskiej. Wówczas nosiły one imię cesarza Franciszka Józefa I, w wolnej Polsce przemianowane zostały na koszary im. Tadeusza Kościuszki³⁷. To tam od początku listopada formowano pierwsze oddziały Wojska Polskiego, które następnie wyruszały na odsiecz Lwowa³⁸. Adam Karaś wykonał trzy fotografie na koszarowym placu ćwiczeń. Dwa ujęcia dotyczą formowania oddziału wojskowego i zostały opublikowane w „Nowościach Ilustrowanych” (nr 46 z 23 XI 1918, s. 1–2); obrazowały one tekst *Odsiecz Lwowa*. Na pierwszej fotografii widzimy mężczyzn ustawionych w kilku rzędach, ci z pierwszego są umundurowani, uniformy nie są jednak jednolite – możemy dostrzec pełny przegląd mundurów, jakie w owym czasie można było spotkać w Galicji. Pomimo to mężczyźni uwiecznieni w pierwszym rzędzie w pełni mogą zostać uznani za żołnierzy. W dwóch pozostałych rzędach zostały sfotografowane postacie w cywilnych ubraniach. Muzeum posiada odbitkę pozytywową, fotografię żelatynowo-srebrną, tonowaną i sygnowaną oraz datowaną na 1918 rok, o wymiarach 13,5 x 24,4 cm. To ujęcie występuje również w zbiorach w formie płyty negatywowej o wymiarach 17,8 x 23,5 cm. Na kolejnym zdjęciu widzimy prawie tych samych mężczyzn, już w pełni umundurowanych, upozowanych w bardzo charakterystyczny sposób dla portretów grupowych oddziałów wojskowych, z dowódcą w centralnym miejscu kadru. W zbiorach muzeum jest negatyw o wymiarach 10,0 x 15,0 cm.

Na kolejnej fotografii widzimy młodzież gimnazjalną, która zgłosiła się do Straży Obywatelskiej. Gimnazjaliści pozują w zwartym dwuszeregu; pierwszy klęczy, drugi stoi:

³⁶ Jest jeszcze jedna zagadka interpretacyjna tego ujęcia. W szeregu publikacji, nawet w tej z „Nowości Ilustrowanych”, żołnierze salutują lewą ręką. Co jest oczywiście niemożliwe w rzeczywistości i świadczy o odwróceniu negatywu.

³⁷ Obecnie w dawnych koszarach mieści się Wojewódzka Biblioteka Publiczna, zob. W. Mamot, *Siedziba Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Krakowie przy ul. Rajskiej – zabytkowy budynek dawnych koszar wojskowych z II poł. XIX w.* Zob. <http://www.rajska.info/biblioteka/informacje-o-bibliotece.html> [dostęp od 10 XI 2018].

³⁸ „Rozkaz mobilizacyjny Komendy wojsk polskich w Krakowie:

Obejmują z dniem dzisiejszym komendę nad oddziałami polskimi w Krakowie i powiatach Galicji Zachodniej po Przemysł.

1. Najstarsi rangą oficerowie narodowości polskiej obejmują komendę w poszczególnych oddziałach i zakładach wojskowych i są mi za dalszy tok służby, za utrzymanie rygoru i ładu odpowiedzialni.

2. (...)

3. Do służby wojskowej zobowiązani są wszyscy dotychczasowi służący w c.k. armii obywatele do lat 35-ciu. Starsi wiekiem w miarę możliwości zostaną w najkrótszym czasie urlopowani. W miejsce odznak austriackich umieścić Orła polskiego, a na czapkach i mundurach po lewej stronie piersi nosić kokardę o barwach narodowych.

Rozkaz Mobilizacyjny”, „Nowa Reforma” 1918, nr 485, s. 1; *Zaciąg do wojska polskiego w koszarach przy Rajskiej*, „Ilustrowany Kurier Codzienny”, 1918, nr 209, s. 2.

portretowani w dłoniach trzymają karabiny manlichery wz. 95. Znaczna część jest ubrana w mundurki i kepi gimnazjalne, kilka postaci nosi cywilne ubrania. W tym miejscu warto dodać, że 1 listopada Uniwersytet Jagielloński podjął uchwałę o zawieszeniu zajęć, podobne zawieszenie wprowadzono w krakowskich szkołach, a zwolniona z wykładów młodzież wstępowała do powstającego Wojska Polskiego, młodzi w szeregi Straży Obywatelskiej³⁹. Fotografia ukazała się w „Nowościach Ilustrowanych” (nr 44 z 9 listopada 1918, s. 9), jednak nie ilustrowała żadnego artykułu.

*

W okresie od kwietnia do grudnia 2018 roku na placu Św. Marii Magdaleny w Krakowie zaprezentowano wystawę plenerowo-planszową „Niepodległość sfotografowana”⁴⁰. Pokazano na niej fotografie opisujące wydarzenia w Krakowie z lat 1914–1918 – bezpośrednio związane z odzyskaniem niepodległości. Pośród fotogramów na ekspozycję trafiły również zdjęcia Adama Karasia, także te przywołane w niniejszym tekście. Fotografiami towarzyszyły wycinki prasowe, które wprost nawiązywały do utrwalonych na zdjęciach sytuacji. Fragmenty z ówczesnych gazet: notatki prasowe, reportaże czy teksty publicystyczne, a nawet napisane z dużą dozą humoru relacje, opisujące trudy dnia codziennego wojennego Krakowa. Teksty na wystawie pełniły rolę nie tylko rozszerzonych podpisów, ale przedstawione w formie wycinków stawały się równorzędnymi punktami ekspozycji. Zaprezentowane na wystawie zdjęcia stały się podstawą do stworzenia nowych sytuacji wizualnych. Poddano je rozkadrowaniu⁴¹, wydzielono na fotografii wiele obrazów – scen, poszukując ich indywidualnych znaczeń, ale też relacji z całym ujęciem. „Wystawą autor nie tworzy nowej jakości, a jedynie wgrza się w głąb już istniejących obrazów z przeszłości. Czyni to, poszukując cytatów wizualnych i próbując określić ich wzajemne relacje, badając konteksty”⁴².

Fotografie Adama Karasia z lat 1916–1919 – wykonane w Krakowie i dokumentujące wydarzenia w mieście związane z odzyskaniem niepodległości są często publikowane. Niektóre z nich nabrały charakteru ikon ilustrujących drogę miasta i jego mieszkańców do niepodległości. Nie będzie nadużyciem nazwanie Adama Karasia fotoreporterem krakowskiej niepodległości. Kadry pomimo upływu lat nadal fascynują badaczy i ciągle dostarczają nowych informacji, znacznie wykraczając poza rolę ilustracji okolicznościowych tekstów. Adam Karaś – fotoreporter, ale przede wszystkim Adam Karaś – fotograf Krakowa i krakowian nadal potrafi zafascynować badaczy wydawałoby się „zwykłymi” kadrami

---

³⁹ „...młodzież akademicka odbyła wiec na Uniwersytecie Jagiellońskim, zrzuciła ze ściany olbrzymi portret cesarza Franciszka Józefa, a wszyscy mieszkańcy domu przy ul. Jabłonowskich zaciągnęli się do wojska, tworząc tzw. batalion akademicki pod dowództwem kpt. Eugeniusza Skulskiego. Kompanię akademicką skierowano na dworce kolejowe Krakowa i Płaszowa celem ochrony transportów przed mentami społecznymi...”. Zob. H. Dobrowolski, *Październik 1918 w Krakowie*, „Życie Literackie” 1968, nr 44, s. 11.

⁴⁰ Autor scenariusza i koncepcji wystawy – Andrzej Rybicki, projekt graficzny – dr Łukasz Sarnat, skany – Wojciech Staszkiwicz i Dorota Marta, realizacja – Grzegorz Zmarz Undesign, druk – MediaMax s. z oo., koordynator Eliza Kubiak.

⁴¹ A. Rybicki, *Dekompozycja kadru, wystawa Niepodległość sfotografowana obraz kilku planów*, [w:] *Obraz czy wizja świata – fotografia w przestrzeni kulturowej*, red. naukowa J. Szytko-Kwas, Warszawa 2018, s. 255–280.

⁴² A. Rybicki, *Dekompozycja kadru...*, s. 277.

z ujęciami reporterskimi. Poddane reinterpretacji, głębszemu spojrzeniu dostarczają nowych informacji nie tylko o tamtych czasach, ale i fotografii, i jej roli w opisie wydarzeń historycznych.

Bibliografia

- Bieniarzówna J., Małecki J.M., *Dzieje Krakowa*, t. 3, *Kraków w latach 1796–1918*, Kraków 1994.
- Bogunia-Paczyński A., *Gdy Kraków kruszył pęta...*, „*Kraków*” 1988, nr 3.
- Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga pamiątkowa 1918–1928*, wyd. i nakład Ilustrowanego Kuriera Codziennego, Kraków–Warszawa 1933.
- 1918 Odzyskanie Niepodległości*, red. D. Fedor, Karta, Warszawa 2008.
- Encyklopedia Krakowa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Kraków 2000.
- Harwood S., *Technologie fotograficzne z XIX i początku XX wieku – wprowadzenie do zagadnienia*, „*Archeion*” 2006, t. CVIII.
- Hendrykowska M., *Historia polskiego filmu dokumentalnego (1896–1944)*, Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2015.
- Hope K., *Gelatine silver print*, [w:] *Encyclopaedia of nineteenth-century photography*, red. J. Han-navy, New York 2008.
- Karaś H., *Przyczynki do życiorysu Adama Karasia*, maszynopis w zbiorach Biblioteki Muzeum Historii Fotografii, Kraków 1988.
- Kozioł A., *Fotoratury Adama Karasia*, „*Dziennik Polski*”, 15 grudnia 2015, <https://dziennikpolski24.pl/fotoratury-pana-karasia/ar/9193292> [dostęp od 29 X 2018].
- Kraków, fotografia z dawnych lat*, J. Purchla wstęp, M. Skrejko wpraw. i podpisy, Bosz, Olszanica 2006.
- Krzaniński M., *Nie tylko propaganda. Fotografia wojenna w Austro-Węgrzech, Rosji i Niemczech w okresie I wojny światowej*, [w:] Andrzej Rybicki, *Legionowe Kadry, Muzeum Historii Fotografii*, Kraków 2014.
- Kudłacz K., Miskowicz M., *Katalog winiet krakowskich zakładów fotograficznych*, Muzeum Historii Fotografii, Kraków 2008.
- L’Ecottais E. de, *Man Ray Creator of Surrealist photography*, [w:] *Man Ray 1890–1976*, red. M. Heiting, Taschen, Köln, London, New York, Paris, Tokyo, 2000.
- Łojek J., Myśliński J., Władyka W., *Dzieje prasy polskiej*, Interpress, Warszawa 1988.
- Neuman Jan Alojzy (1902–1941)*, foto – info.pl, <https://web.archive.org/web/20180114025750/http://foto-info.pl/fotografia-w-polsce-czytelnia-172/405-neuman-jan-alojzy-1902-1941.html> [dostęp od 2018 XII 21].
- Nowak J.T., *Wieża wolności 1918. W 90. rocznicę wyzwolenia Krakowa*, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków 2008.
- „*Nowości Ilustrowane*”, 1918, nr 16.
- Opinie w zbiorach Adama Karasia, Archiwum Zakładowe Muzeum Historii Fotografii w Krakowie, 1988.
- Petryna T., *Opinia o zabytkach Pracowni Fotograficznej Braci Karaś w Krakowie przy ul. Szewskiej 12*. Maszynopis w zbiorach Archiwum Zakładowego Muzeum Historii Fotografii w Krakowie, 1988.
- Piekarczyk J., *Powrót Króla-Ducha*, „*Przekrój*”, 1989, nr 21.
- Piekarczyk J., *Dokument polskiego losu*, [w:] M. Klimecki, W. Klimeczak, *Legiony Polskie 1914–1918*, MON, Warszawa 1990.
- Piekarczyk J., *Adam Karaś, Alchemik fotografii*, „*Przykrój*”, 1995, nr 20.

- Polska Pobudka na Odwachu*, „Ilustrowany Kurier Codzienny”, 1918, nr 209.
- Potwierdzenie „Aktu Darowizny” wydane przez Muzeum Historii Fotografii w dn. 4. kwietnia 1988, maszynopis w Archiwum Zakładowym Muzeum Historii Fotografii w Krakowie.
- Rosenblum N., *Historia fotografii światowej*, Baturo Grafis Projekt, Bielsko Biała 2005.
- Rybicki A., *Jan Bulhak mistrz krajobrazu w Krakowie*, „Foto”, nr 1/1995.
- Rybicki A., *Józef Piłsudski na fotografiach ze zbioru MHF. Katalog zbiorów*, Muzeum Historii Fotografii, Kraków 2005.
- Rybicki A., *Fotografia wojskowa i wojenna w zbiorach Muzeum Historii Fotografii im. Walerego Rzewuskiego. Katalog Zbiorów*, Muzeum Historii Fotografii, Kraków 2008.
- Rybicki A., *Dekompozycja kadru, wystawa Niepodległość sfotografowana obraz kilku planów*, [w:] *Obraz czy wizja świata – fotografia w przestrzeni kulturowej*, Uniwersytet Warszawski, Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii, Warszawa 2018.
- Skrejko M., *Lista fotografów zrzeszonych w Cechu Fotografów Krakowskich*, komputeropis w zbiorach Biblioteki Muzeum Historii Fotografii im. Walerego Rzewuskiego w Krakowie.
- Sobota A., *Lwowskie środowisko fotograficzne w okresie międzywojennym*, [w:] *Dawna fotografia lwowska 1839–1939*, red. A. Żakowicz, Centrum Europy, Lwów 2004.
- Święch Z., *Wszystko przemienie, zostanie fotografia*, „Kraków”, nr 4 (1986).
- Włodek R., *100 lat Marzenia. Historia kina w Tarnowie*, Tarnowskie Centrum Kultury, Tarnów 2013.
- Wyszyński Z., *Filmowy Kraków 1896–1971*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1975.
- Żakowicz A. i współpracownicy, *Fotografia galicyjska do 1918, fotografowie Galicji, Tatr oraz Księstwa Cieszyńskiego*, Centrum Europy, Częstochowa, Katowice, Lwów, 2008.

Andrzej Rybicki, st. kustosz Muzeum Historii Fotografii im. Walerego Rzewuskiego w Krakowie. Obszarem jego zainteresowań jest fotografia wojenna, a szerzej polityczna. Wyniki prac badawczych publikował w wielu wydawnictwach, m.in. w katalogach zbiorów czy w publikacjach albumowych. W ostatnim okresie skupia swoje zainteresowania na polskim reportażu wojennym, co znalazło wyraz w następujących publikacjach: *Z kamerą na froncie i w departamencie. Jan Włodek 1885–1940 fotoreporter legionowej epopei* (Wydawnictwo Małe, 2010), *Legionowe kadry* (Muzeum Historii Fotografii, Kraków 2014). Przygotował liczne ekspozycje fotografii wojennej, pokazywane w kraju i za granicą.